

Kulturadressen och intellektuella som påverkare i europeisk politik

---

Ville Kajanne, *Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan? Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö vuoden 1899 kulttuuriadressissa*, 348 s., Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 214, Suomen Tiedeseura, Helsinki 2020.

FÖREMÅLET FÖR VILLE KAJANNES doktorsavhandling är den adress som under några veckor försommaren 1899 samlade dryga 1 000 underskrifter bland europeiska intellektuella och som en sexmånadsdeputation åkte till Sankt Petersburg för att överrätta åt kejsar Nikolaj II. Händelsen har uppmärksammats i tidigare forskning, men då som en del av ett större sammanhang. Detta är första gången det som kom att kallas kulturadressen utgör huvudfokus och utgångspunkt för en utförligare undersökning.

Fördelen med ett så avgränsat tids- och ämnesområde är att det möjliggör en grundlig genomgång av händelserna och fenomenet. Detta är enligt min bedömning också avhandlingens största förtjänst. Anledningen till att kulturadressen kunde genomföras var att finländare tog som sin uppgift att sätta i gång och organisera denna omfattande operation. Eftersom adressen på sin tid framställdes som en spontan sympatyyttring från Europas elit hölls den finländska insatsen i skymundan. Senare, i synnerhet efter Finlands självständighet, har de finländare som var inblandade eller hade kunskap om operationen sett till att finländarnas insats inte fallit i glömska, genom att dokumentera händelserna i minnestexter. Operationen och finländarnas andel i den har således varit känd sedan tidigare. Det som

Kajanne i sin avhandling tillför är att han har studerat förloppet genom att gå igenom den korrespondens som finns bevarad från försommaren 1899 i de centrala finländska aktörernas arkiv.

I titeln ställer Kajanne frågan om kulturadressen var till förmån för Finland, för Europa, mot Ryssland. Ett direkt svar på frågan kan jag inte upptäcka i hans avhandling. Men om jag indirekt förstått Kajanne rätt säger han både ja och nej, ett motvilligt ja men med större tonvikt på ett nej. I tidigare forskning har det främst funnits anledning att ta upp kulturadressen i anknytning till Finlands ställning i förhållande till Ryssland. Kulturadressen föregicks i februari 1899 av kejsarens februarimanifest och därpå följande finländska protester. Utan denna aspekt skulle det ha saknats en direkt anledning för dåtidens europeiska kulturelit att uttala sig om Finland.

Det som Kajanne emellertid vill fokusera på är vilka (andra) faktorer som motiverade de finländska adressmakarna och de europeiska under-tecknarna att delta i manifestationen. Han vill komma bort från de nationella narrativen och granska både transnationell växelverkan och individuella motiv.

Beslutet att verkställa de från olika europeiska håll spontana förslagen på en adress eller sympatityttring togs av Julio Reuter, Edvard Westermarck, Konni Zilliacus och Yrjö Hirn i London. Med undantag för Konni Zilliacus är det dessa personers arkiv Kajanne har använt sig av. Han hänvisar också till Konni Zilliacus brev till Carl Armfelt, som arbetade vid statssekretariatet för Finland i Sankt Petersburg. Därtill förekommer Werner Söderhjelm, Arvid Neovius och Leo Mechelins samlingar i notapparaten. Från sin plats i Helsingfors koordinerade dessa män finländarnas verksamhet i utlandet.

I sin gruppanalys av de finländska adressmakarnas personliga motiv att driva på genomförandet av en samfällid europeisk manifestation lyfter Kajanne fram akademiska ambitioner och liberalt svensksinnad fosterländskhet. En drivkraft för adressmakarna utgjorde utsikten att använda sig av och utveckla sina kontakter med akademiska kretsar i Europa. Som svenskspråkiga akademiker eller aktörer med studier och karriärer i utlandet hörde Reuter, Westermarck, Hirn och Zilliacus till en grupp som kände sig begränsad av språkstriden i hemlandet, men som i de friare omständigheterna utomlands såg en möjlighet att genom kulturadressen vara sitt land till nytta.

Bland de europeiska undertecknarnas motiv att medverka i adressen nämner Kajanne den internationella fredskonferensen i Haag försommaren 1899. Nikolaj II:s initiativ till att stävja och reglera den militära kapprustningen mötte uppskattning och samlade understödsadresser på olika håll, även bland fredsaktivister. De som förhöll sig skeptiska till Nikolaj

II:s roll som fredskejsare kunde genom att fästa uppmärksamhet vid hans agerande mot Finland ifrågasätta hans politik.

Många av undertecknarna var också dreyfusarder. Antingen var de det till sinnes eller så hade de med direkta handlingar uttryckt sitt stöd för Alfred Dreyfus, den judiske kaptenen i franska armén, som oskyldig hade anklagats och dömts för landsförräderi. Även om de intellektuella inte aktivt bekände sig till politiska partier var det främst liberalt sinnade, Dreyfussympatiserande representanter för en västerländsk kultursyn som återfanns bland kulturadressens undertecknare.

Kajanne poängterar att även om kulturadressen bestod av tolv nationella adresser begränsades representationen till en eller några få (universitets)städer per nation. Trots Kajannes betoning på de individuella och transnationella dragen verkar ändå nationella förhållanden ha präglat motiven för undertecknarna att medverka samt utformningen av de nationella adresserna. Även om Frankrike framstod som ett moraliskt frisinnat föredöme kände de franska undertecknarna, liksom även engelsmännen, ansvar för att inte skada stormaktsbalansen i förhållande till Ryssland. Adresstexterna blev därför hovsamma, med en betoning på Finlands kultur, snarare än på landets statsrättsliga ställning. Benämningen ”kulturadressen” som dokumentet kom att få är därför talande, även om den kan uppfattas hänvisa till undertecknarna som representanter för kultureliten i Europa. Uppfattningen om vilken kultur undertecknarna försvarade varierade också mellan olika nationer. Fransmännen avsåg i främsta hand en allmän västeuropeisk kultur, medan tyskarna menade att finländarna hade en specifik nationell kultur som det låg i alla kulturnationers intresse att bevara och försvara.

Avgränsningen i en avhandling är ofta föremål för diskussion. Kajannes avhandling tar avstamp i en ganska utförlig genomgång av finländarnas utländska presskampanj som föregick kulturadressen. Den avslutas när adressens alla namn är insamlade, vilket innebär att den internationella sexmannadeputation som reste till Sankt Petersburg för att överlämna adressen till Nikolaj II inte behandlas. Utöver tidsbrist och avgränsningsbehov motiverar Kajanne åtgärden med att han inte funnit något som väsentligt avviker från den existerande minneslitteraturens skildring av händelserna. I behandlingen av namninsamlingskampanjen framhåller han på en del ställen möjliga skillnader mellan de samtida brevkällorna och den senare minneslitteraturen. Det skulle emellertid ha varit intressant att få en avslutande sammanfattande bedömning av vad de samtida brevkällorna har tillfört vår kunskap och uppfattning om kulturadressen i jämförelse med minneslitteraturen, utöver flera detaljer om händelseförloppet.

Bland förslagen till vidare forskning nämner Kajanne en genomgång av de utländska aktörernas arkiv. Ett intressant transnationellt fenomen är det

samhälleliga inflytandet och utsträckningen av de intellektuella kretsar vars namn eftertraktades på kulturadressen. Kajanne nämner även den franske socialisten Charles Péguy. Sensommaren 1899, när den franska regeringen upplöste Dreyfus dom, ska denne socialist ha sett uppkomsten av en ”universell allmän opinion” som intog domstolarnas högsta säte. Enligt Péguy var det den universella allmänhetens dåliga samvete över att inte ha ingripit i den ottomanska sultanen Abdul-Hamid II:s massakrer på de kristna armenierna i mitten på 1890-talet som hade gett upphov till denna universella allmänna opinion. Dreyfusaffären var inte det enda fallet där denna opinion hade utövat sin nyfödda auktoritet. Den hade också gett sitt utlåtande om tortyren under Montjuïc-processerna mot anarkister i Barcelona 1897 och om förtrycket av Finland. Kulturadressens roll och funktion inom detta fenomen skulle kunna vara en intressant vinkling i framtida forskning.

Elisabeth Stubb